

David King

Het proces tegen Hitler

De Bierkellerputsch en de opkomst
van nazi-Duitsland

Vertaald door Paul Syrier

2017 Prometheus Amsterdam

Woord vooraf

Een grote menigte verzamelde zich in de gewoonlijk rustige Blumenburgstrasse ten westen van het centrum van München. Bereden politie, rechercheurs in burger en twee bataljons troepen van de staatspolitie patrouilleerden voor het rode bakstenen gebouw. Niemand mocht naar binnen zonder de vereiste afgestempelde pas en bijbehorende foto-identificatie.¹ Als men eenmaal binnen was controleerde veiligheidspersoneel in een kleine kamer² aan de lange gang damestassen op handgranaten of in kousen verborgen dolken.³

Het was 26 februari 1924, de eerste dag van het met spanning verbeide proces wegens hoogverraad⁴ dat het hele land in zijn greep zou houden. Volgens tips die door de politie van München waren opgepikt⁵ waren schooiers en oproerkraaiers van plan massaal de stad binnen te trekken, de gang van zaken te verstoren, de beklagden te bevrijden en zelfs een volgende opstand op touw te zetten.

Vlak voor halfnegen die ochtend betrad de beklagde, Adolf Hitler, de stampvolle rechtszaal. Hij droeg een zwart pak met een IJzeren Kruis Eerste Klasse en een IJzeren Kruis Tweede Klasse op zijn jasje gespeld. Zijn haar was glad naar links gekamd en zijn snor was kort en vierkant geknipt, in een stijl die als ‘snotbreker’⁶ werd bespot.

Hij mat 1 meter 75 en woog 77 kilo,⁷ zwaarder dan hij ooit in zijn leven was geweest. Toch zag hij er klein en onbetekenend uit, concludeerde een journalist van de Berlijnse *Vossische Zeitung*,⁸ en als persoon veel minder imposant dan was gesuggereerd door de foto’s die door de verboden Nationaalsocialistische Partij in omloop waren gebracht. Op weg naar zijn zitplaats vooraan bleef Hitler een paar keer staan om een paar vrouwen in het publiek de hand te kussen.⁹ Dat moesten zijn Oostenrijkse manieren zijn, schreef een correspondent van de Parijse *Le Matin*.¹⁰

Negen van de tien beklagden waren die ochtend, net zoals Hitler, vanuit hun tijdelijke arrestantencellen het gebouw binnengeleid. De tiende en laatste beklagde arriveerde echter per limousine. Dit was generaal

Erich Ludendorff, overwinnaar aan het oostfront in de Eerste Wereldoorlog en architect van de gedurfde strategie waarmee bijna de oorlog in het westen was gewonnen. Zijn reeks riskante offensieven in de lente van 1918 hadden de slinkende reserves van Duitsland echter uitgeput en, voegden enkele critici hieraan toe, het land tot de nederlaag gedoemd.

Ludendorff leek, stram en stevig gebouwd en met kortgeknipt wit haar, de archetypische vrijpostige en arrogante Pruis. Hij beende het vertrek in, 'trots en minachtend',¹¹ zoals de correspondent van United Press uitdrukte, alsof hij, sereen, niets te maken had met de wereld om hem heen. Zijn smalle snor krulde op boven een forse dubbele kin die uitstak boven zijn hoge boord. Ludendorff nam vooraan plaats naast Hitler en oogde, zoals de Duitse nationalist Kurt Lüdecke later zei, als 'een toren die de wereld uitdaagt'.¹²

Een proces wegens hoogverraad tegen de meest vooraanstaande bevelhebber zou zeker een sensatie worden. Maar weinig mensen in de rechtszaal die ochtend verwachtten dat de echte ster die in het juridische drama zou opkomen de gewone soldaat eerste klasse naast hem zou zijn.

De vooravond van het proces was Adolf Hitler een onbelangrijke, zij het ambitieuze, plaatselijke partijleider die door een tamelijk gering aantal aanhangers werd aanbeden. Zijn naam werd in de internationale pers soms nog foutief gespeld en zijn achtergrond verkeerd weergegeven, als hij al genoemd werd, dat wil zeggen: als een clown die zijn volgelingen voorging in wat de *New York Times* een 'Beierse opera buffa' noemde.¹³ Zodra het proces begon waren deze dagen echter geschiedenis.

Terwijl de rechters zich voorbereidden op hun entree bleven de twee dubbele deuren aan de zijkant van het vertrek als veiligheidsmaatregel gesloten. De correspondent van Associated Press keek hoe Hitler en Ludendorff elkaar voor het begin van de zitting een hand gaven¹⁴ en vriendschappelijk met elkaar babbelden. Ludendorff maakte een koele indruk. Hitler daarentegen leek geagiteerd en vertoonde tekenen van emotionele spanning. Hij had een goede reden om zich zorgen te maken.

Als het vonnis schuldig luidde bepaalde Artikel 81 van het Wetboek van Strafrecht een maximumstraf van levenslang. Wat Hitler betrof, die in Oostenrijk was geboren en nog geen Duits staatsburger was, was er nog een tweede wet van toepassing. Sectie 9, paragraaf 2 van de Wet ter Bescherming van de Republiek bepaalde dat buitenlanders die wegens hoogverraad waren veroordeeld na het uitzitten van hun vonnis het land uitgezet moesten worden.

Zou Hitler nu worden veroordeeld, gevangen worden gezet, worden uitgewezen en daarna worden vergeten?

Dit was het lot dat hij het meest vreesde, die ochtend dat het proces begon.¹⁵

DEEL I

De bierhal

Bürgerbräukeller

*Aan de rand van grote steden, waar straatverlichting schaars is en politiemannen twee aan twee patrouilleren, staan huizen waar je trappen bestijgt tot je niet meer verder kunt, omhoog en omhoog tot de zolders onder het dak, waar bleke jonge genieën, misdadigers van de droom, met over elkaar geslagen armen zitten te piekeren...*¹

– THOMAS MANN, *BIJ DE PROFEET*

8 november 1923

Om ongeveer tien uur op een kille, grauwe ochtend werd Adolf Hitler, die normaal laat opstond, wakker met een snijdende hoofdpijn en een hevige pijn in zijn mond.² Dagenlang had hij geweigerd voor zijn kiespijn medische hulp te zoeken. Hij had geen tijd, zei hij, voor een bezoekje aan de tandarts.

De vierendertig jaar oude Hitler huurde een kleine achterkamer in een appartement aan de Thierschstrasse 41.³ De kamer, ongeveer 2,5 bij 4,5 meter, was spaarzaam gemeubileerd met weinig meer dan een stoel, een tafel, een boekenkast en een groot bed met een opstaand hoofdeinde dat gedeeltelijk het enige raam blokkeerde. Er waren tekeningen op de muren geprikt en versleten kleedjes bedekten de linoleumvloer. Hij ontving er nauwelijks bezoek, maar ter gelegenheid van zijn vorige verjaardag had hij de kamer volgestouwd met bloemen en met hakenkruisen van slagroom versierde taartjes.

Na de ceintuur van zijn trenchcoat te hebben dichtgetrokken en de lus van zijn rijzweep om zijn pols te hebben geslagen haastte Hitler zich naar de kantoren van de *Völkische Beobachter*, de krant van de Nationaalsocialistische Partij, aan Schellingstrasse 39. Het was vlak ten noorden van het middeleeuwse centrum van München en een paar huizenblokken verwijderd van een van de grote boulevards van de stad. In de kale, witgekalkte kamer op de eerste verdieping zat de in zichzelf gekeerde, dertigjarige uit-

gever, Alfred Rosenberg, een Baltische Duitser die zichzelf al als de filosoof van de partij beschouwde.⁴ Hij droeg een violet overhemd en een bruin vest, een blauw jasje en een felrode das. Op zijn bureau lag een pistool dat als een geïmproviseerde presse-papier voor een stapel paperassen diende.

Rosenberg was diep verzonken in een gesprek met een ander lid van de partij,⁵ de vijfendertig jaar oude halve Amerikaan Ernst Hanfstaengl, een lange en flamboyante, aan Harvard opgeleide amateur-kunstkenner, telg van een familie die een vooraanstaand bedrijf in kunstreproducties bezat. De beide mannen bespraken de ochtendkrant die als gevolg van de gierende inflatie die het land in haar greep had, vijf miljard mark had gekost.⁶ Dit was nog steeds drie miljard goedkoper dan de socialistische rivaal, de *Münchener Post*.⁷

Rosenberg en Hanfstaengl onderbraken hun gesprek toen ze Hitler de gang op en neer hoorden stampen met de kreet: 'Waar is kapitein Göring?'⁸

Niemand wist het. Hermann Göring was vaak laat, of niet op kantoor omdat hij lunchte met vrienden, gewoonlijk in de duurste restaurants van München. Die ochtend was Göring echter thuis, in de voorstad Obermenzing, met zijn Zweedse vrouw Carin, die longontsteking had.⁹

Rosenberg en Hanfstaengl stonden op toen Hitler het vertrek binnenkwam. Hitler liet de mannen geheimhouding beloven en kwam meteen ter zake: Rosenberg moest een reeks affiches ontwerpen en een speciale editie van de krant laten verschijnen.¹⁰ Hanfstaengl zou de taak krijgen op zijn meest subtiele, discrete manier de buitenlandse pers op de hoogte te stellen dat het belangrijk was dat ze die avond aanwezig zouden zijn in de Bürgerbräukeller zonder te onthullen waarom. Daarna kregen beide mannen opdracht zich daar om precies zeven uur te melden en hun pistool mee te nemen.

'Het moment voor actie is aangebroken,' zei Hitler.¹¹ 'Jullie weten wat dat betekent.'

Om ongeveer acht uur¹² op die zwarte, vrijwel sterreloze avond¹³ stopte een opvallende rode Benz¹⁴ voor de ingang van de Bürgerbräukeller, die ongeveer 1,5 kilometer ten zuiden van het stadscentrum lag. Bierhallen zoals deze waren populaire gelegenheden voor politieke bijeenkomsten¹⁵ met hun belofte van ruimschoots voedsel, drank, ruimte en, hoopte men, een levendige sfeer die zich leende voor een bijeenkomst van partijaan-

hangers. Ze boden ook in steeds grotere mate gelegenheid voor het verstoren van de bijeenkomsten van rivalen.

De menigte was die avond echter veel groter dan iemand had verwacht. Er had maar een kleine aankondiging gestaan in een enkele krant, de *München-Augsburger Abendzeitung*, en er waren ongeveer vijftig uitnodigingen verstuurd, grotendeels op het laatste moment. Het gebouw was, voor de politieke bijeenkomst van die avond, echter door een geschatte drieduizend mensen bestormd.

Agenten van de gemeentepolitie van München hadden de afgelopen vijfenveertig minuten mensen weggestuurd. Een menigte verdrong zich nu voor het gebouw op de stenen treden aan de voet van de politielinie en op de straat, helemaal tot aan de tramrails.

Het portier van de Benz ging open en Hitler stapte uit, waarna hij naar eigen zeggen ‘werd bestormd door een enorme menigte’,¹⁶ die zich schreeuwend en duwend een weg naar voren baande in de hoop dat hij hen zou helpen binnen te komen. Hij was, reageerde Hitler, zelf echter maar een gast¹⁷ en had niet de bevoegdheid mensen uit te nodigen. Hij liep rechtstreeks naar de toegangspoort van de bierhal.¹⁸

Met Rosenberg in zijn kielzog betrad Hitler de grote zaal van de Bürgerbräukeller, een donkere, sombere ruimte waar een mist van sigaretten- en sigarenrook hing. Aan het uiteinde speelde een koperorkest bonkende hoempamuziek. Diensters, afgeladen met armenvol bierkroezen, bewogen zich rond de houten tafels. Geuren van ossenbiefstuk en *Sauerbraten* zweefden door de lucht.

Er zaten politici, diplomaten, journalisten, bankiers, brouwers en zakenlieden, veel van de mannen in donkere pakken of militaire uniformen en de vrouwen in bont, met juwelen, of lange avondjurken. In de garderobe stond en hing een hele rij zwaarden, hogehoeden en militaire overjassen. De hele politieke en patriottische elite van Duitslands eerste bierstad leek er aanwezig,¹⁹ schreef een verslaggever van de *Münchener Zeitung*.

Dat wil zeggen: afgezien van de spreker van die avond, de algemeen staatscommissaris van Beieren, Gustav Ritter von Kahr, die op de rol stond om voor zijn aanhangers een belangrijke toespraak te houden. Hij was al meer dan dertig minuten te laat en de menigte werd ongedurig.

Kahr, een kleine eenenzestigjarige man met donker haar in een zwarte pandjesjas, kwam uiteindelijk de drukke hal binnen. Hij was in gezelschap van de hoogste militaire commandant van Beieren, de monocle

dragende generaal Otto Hermann von Lossow, wiens gezicht vol sabellittekens zat en die zijn opwachting maakte in een uniform met een galazwaard aan zijn zij. Beide leiders slaagden er slechts dankzij een politie-escorte in de voorkant van de zaal te bereiken.²⁰

Na een korte inleiding van de organisator van de bijeenkomst, een tabakshandelaar met de naam Eugen Zentz, stapte Kahr het podium op om zijn toespraak te houden of liever: voor te lezen. Het was een lang, droog en slecht voorgedragen geheel. Hij sprak over de opkomst en heerschappij van het marxisme en hoe München zich tegen deze ‘besmetting’ en dit ‘wezenlijke kwaad’ zou moeten verweren.²¹ Een politie-informant in het publiek vergeleek de toespraak met een gortdroog geschiedenislesje.²²

‘Begrijpt iemand waar Kahr het over heeft?’ vroeg Hitler, evenmin onder de indruk.²³

Zoals afgesproken waren Hitler, Rosenberg en een kleine kring aanhangers bijeengekomen in de garderobe. Ze zagen er te opvallend uit, vond Hanfstaengl, nadat hij eindelijk kans had gezien binnen te komen, waarbij hij een paar journalisten had meegenomen. Hij wurmde zich naar de bar en keerde terug met een rondje bier dat miljarden marken had gekost.

‘In München,’ zei Hanfstaengl later, ‘zal niemand die met zijn neus in een kroes bier staat van onzuivere motieven worden verdacht.’²⁴

Tegen een pilaar geleund nam Hitler kleine slokjes en wachtte.

Op een leeg fabrieksterrein aan een straat in de buurt deelde een zesentwintig jaar oude sigarenhandelaar,²⁵ Josef Berchtold, geweren, machinegeweren, handgranaten en munitie uit.²⁶ De kleine elite-eenheid waarover hij het bevel had was de Stosstrupp Hitler, ofwel Hitlers Aanvalsgroep, die zes maanden daarvoor was opgericht en bestond uit mannen die primair vanwege hun moed en trouw waren geselecteerd.

Deze eenheid van ongeveer 125 man,²⁷ die getraind was voor straatgevechten of confrontaties in afgesloten ruimten zoals een bierhal, werd dikwijls ingezet voor ‘speciaal gevaarlijk werk’,²⁸ zoals dienst in de voorhoede van een actie, of aan het einde van een actie als bezemdienst. Ze droegen een *Feldgrau* militair uniform, hoge zwarte laarzen en een skipet met een zilveren doodshoofd op een rode achtergrond. De Stosstrupp Hitler zou de oorspronkelijke kern zijn van de ss,²⁹ ofwel *Schutzstaffel*, de moorddadige ‘beschermingseenheid’ van de nazipartij.

Naast Berchtold stond een breedgeschouderde man die een stalen helm

met een wit hakenkruis en aan zijn zij een officierszwaard droeg. Dit was de dertig jaar oude kapitein Hermann Göring, een oorlogsheld die baron Manfred von Richthofen was opgevolgd als commandant van het befaamde Vliegende Circus-eskader, toen de 'Rode Baron' in april 1918 was neergestort. Göring had zich bijna een jaar daarvoor bij Hitlers partij aangesloten en was er meteen het sociaal meest vooraanstaande lid van geworden.

Göring was nog niet de dikke morfineverslaafde met een ring aan elke vinger die eruitzag als een 'hoerenmadam',³⁰ zoals Rebecca West hem later beschreef. Hij was een onstuimige, trots paraderende kickjager die in de salons van München als 'ridder van de lucht' werd gefêteerd. Hij had de hoogste Duitse militaire decoratie ontvangen, de '*Pour le Mérite*', en beroemde zich erop in zijn loopbaan persoonlijk niet minder dan zeventwintig toestellen te hebben neergehaald. Na de oorlog was hij naar Denemarken en daarna naar Zweden verhuisd, waar hij als stuntpiloot, charterpiloot en vertegenwoordiger voor de vliegtuigfabriek Fokker had gewerkt.

Acht maanden daarvoor was Göring aangesteld als leider van de grote en dikwijls wanordelijke Sturmabteilung, de Stormdivisie of 'Stormtroep'. Deze organisatie, die begin 1920 was opgericht als 'halbescherming'³¹ voor de Nationaalsocialistische Partij, was uitgegroeid tot een 'Sport- en Gymnastieksectie' die zich erop richtte de mannen in boksen, jiu-jitsu en gymnastiek te trainen. Sindsdien had ze een meer militaristische organisatie gekregen, met compagnieën, bataljons en regimenten en haar naam gekregen als eerbewijs aan een Duitse elitecommando-eenheid uit de Eerste Wereldoorlog.

De Stormtroepers droegen grijze, voornamelijk overgeschoten oorlogsuniformen,³² met skipetten, windjacks en een tien centimeter brede rode band met een in een cirkel gevat hakenkruis op de linkerarm. Hun beruchte bruine overhemden, geïnspireerd door de kleding van de Duitse koloniale troepen in Oost-Afrika, zouden de maanden hierna voor het eerst op straat verschijnen en in 1926 officieel worden.³³ Een Amerikaan die deze bendes onder geschreeuw van 'Dood aan de joden!' in ganzenpas door de straten van München zag lopen noemde hen de 'hardste vechtersbazen' die hij ooit had gezien.³⁴

Onder Görings bevel blonken de Stormtroepers uit in de geïmproviseerde wapens van een knokpartij in een bierhal: afgebroken stoelpoten, zware bierkroezen en verborgen messen, ploertendoders, gummiknup-

pels, boksbeugels en vuurwapens. ‘Wreedheid maakt indruk,’³⁵ zei Hitler en instrueerde de troepen van zijn privéleger zich nooit uit een gevecht terug te trekken ‘tenzij je dood wordt weggedragen.’³⁶

Terwijl Göring en Berchtold de laatste details doornamen kwam een van hun mannen terug nadat hij het gebied had verkend en meldde dat de politie eindelijk de menigte voor de Bürgerbräukeller had verspreid.³⁷ De ingang was nu vrij. Sterker nog: er was buiten slechts een tiental agenten van de gemeentepolitie gesignaleerd.

Berchtold keek op zijn horloge.³⁸ Hij en Göring gaven iedereen bevel op de wachtende vrachtwagens te klimmen.

Niet veel later verlichtte de gloed van koplampen een halfdonkere zijstraat van de Rosenheimerstrasse.³⁹ Een konvooi van vier open vrachtwagens hield halt voor de ingang van de Bürgerbräukeller en bleef midden op straat staan.

‘Wegwezen, jullie daar!’⁴⁰ riep Josef Berchtold naar het handjevol Münchense politiemannen. De Stosstrupp Hitler sprong zwaaiend met pistoolmitrailleurs en bajonetten van de eerste vrachtwagen. Verschillende agenten dachten dat het om het Duitse leger ging.⁴¹ De politie was, zoals commandant Berchtold het verwoordde, ‘verbaasd en onvoorbereid’, en weldra ook overweldigd.

Göring trok zijn zwaard en sprong van de treeplank van de vrachtwagen.⁴² Hij riep iets⁴³ over de regering in Berlijn die omvergeworpen zou worden en dat zijn mannen alleen het bewind van Ludendorff en Hitler erkenden. Twee dozijn mannen volgden hem met de kreet ‘Heil Hitler!’ het gebouw in.

Om vijf voor halfnegen hadden ongeveer honderd mannen zich door het gebouw verspreid om de uitgangen te blokkeren, zich meester te maken van de telefoons, de ramen te dekken en zich langs de muren in de feestzaal op te stellen. Een kleine groep droeg vlaggen met hakenkruisen en een handjevol anderen reed een zware mitrailleur over het grindpad de bierhal in.

Hitler had nu zijn trenchcoat uitgetrokken en bleek eronder een te grote zwarte kamerjas te dragen. Op zijn borst gespeld hingen een IJzeren Kruis Eerste Klasse en een IJzeren Kruis Tweede Klasse. Hij nam een laatste slok uit zijn kroes bier en, zei men, gooide hem kapot op de vloer.⁴⁴ Hij trok zijn browning,⁴⁵ richtte hem op het plafond en liep in de richting van de feestzaal.

Direct achter hem liep zijn lijfwacht, Ulrich Graf, ofwel 'de Rooie', een vijfenveertig jaar oude slager en gewezen amateurbokser met een borstelige krulsnor.⁴⁶ Verschillende anderen liepen achter hen aan. 'Kijk uit, dat we niet in onze rug worden geschoten,' zei Hitler tegen Graf.⁴⁷

Op het podium zag de spreker, Gustav von Kahr, toen hij opkeek van zijn stapel papier, 'een soort smal pad'⁴⁸ dat door de massa werd opengelaaten. Aanvankelijk dacht hij dat het communistische reischoppers waren,⁴⁹ net zoals generaal von Lossow, die met een stel andere officieren bij het trappetje naar het podium zat.

Het geschreeuw klonk als een ruzie die snel uit de hand liep. 'Halt!' 'Ga terug!' 'Wat willen jullie?'⁵⁰ Gasten gingen op de ronde houten tafels en stoelen staan in de hoop de oorzaak van de commotie te zien. Karl Alexander von Müller, hoogleraar geschiedenis aan de universiteit van München, zag een zee van helmen in de met rook gevulde zaal. Hij onderscheidde ook de bloedrode banden met hakenkruisen.

Kahr stond aan de grond genageld. De mannen, die een arsenaal vuurwapens droegen, drongen op, gooiden stoelen en tafels omver, waardoor borden eten en kroezen bier op de vloer belandden.⁵¹ Het geschokte publiek had de indruk zo dadelijk getuige te zullen zijn van een moord.

Op dat moment maakte incidenteel geschreeuw plaats voor verwarring en paniek.⁵² De Stormtroepers hadden in de vestibule de zware mitrailleur in elkaar gezet.⁵³ De loop was nu op de menigte gericht.

Toen hij voorin was aangekomen, op vijf of zes stappen van het podium, klom Hitler op een stoel en riep iets. Waarschijnlijk vroeg hij om stilte, maar zijn woorden gingen ten onder in het tumult. Er werd een pistool op het plafond afgeschoten. Verschillende ooggetuigen bij het podium zeiden dat het schot was gelost door een van Hitlers medewerkers, misschien door zijn lijfwacht. De menigte werd toch niet tot zwijgen gebracht, dus stak Hitler zijn browning in de lucht en haalde de trekker over, waarmee hij een tweede schot op het plafond loste.⁵⁴

Hij sprong van de stoel en vocht zich een weg naar een tafel bij het podium. Een politiemann, majoor Franz Hunglinger, blokkeerde zijn route.⁵⁵ Hitler liet het pistool zakken, richtte op het voorhoofd van de politiemann en gelastte hem een stap opzij te doen. Kolonel Hans Ritter von Seisser, het hoofd van de staatspolitie, gebaarde de politiemann dat hij moest gehoorzamen.

'De nationale revolutie is uitgebroken!' krijste Hitler aan de voorkant

van de feestzaal.⁵⁶ ‘Zeshonderd gewapende mannen hebben de bierhal omsingeld en niemand mag naar buiten. De regeringen in Beieren en Berlijn zijn omvergeworpen,’ riep hij met een schrille, hese stem, ‘en de legerkazernes en het hoofdkwartier van de politie zijn bezet.’ Dit was natuurlijk allemaal bluff, maar hij hoopte dat het binnenkort waarheid zou worden. Hij zweette behoorlijk. Hij wekte de indruk gek of dronken te zijn, of beide. Hij draaide zich om naar drie van de machtigste mannen van Beieren, die allen vooraan zaten: Gustav von Kahr, generaal von Lossow en kolonel von Seisser. Hitler wilde dat ze met hem mee zouden gaan naar een klein zijvertrek dat Rudolf Hess eerder die dag had gereserveerd.⁵⁷ Het zou maar tien minuten duren, zei hij.⁵⁸

De leiders aarzelden maar gaven toen toe en verlieten traag de feestzaal.⁵⁹

Verhongerende biljonairs

*Het was behoorlijk opwindend een biljoen te bieden.*¹

– ROBERT MURPHY, AMERIKAANS VICECONSUL IN MÜNCHEN,
OVER EEN SPELLETJE POKER IN DE HERFST VAN 1923

München, genesteld aan de voet van de Alpen, was een welvarend, barok en neoclassicistisch juweel, wemelend van de cafés, cabarets, biertuinen, galeries en operahuizen. Het aantal inwoners was de eeuw daarvoor geëxplodeerd; de stad was van een provinciale marktplaats met 34.000 zielen uitgegroeid tot een koninklijke metropool met ongeveer 600.000 inwoners.² De koning van Beieren, Ludwig I, en zijn opvolgers van de Wittelsbach-dynastie hadden de stad verrijkt met een zeer gul cultureel beschermheerschap dat München de bijnaam ‘Athene aan de Isar’³ had opgeleverd.

In 1871, toen de Pruisische kanselier Otto von Bismarck Duitsland voor de eerste keer in zijn bestaan tot één enkele staat had verenigd was München bijna tegenspartelend en schreeuwend in de federatie ondergebracht. Pruisen domineerde het nieuwe land: zijn territorium alleen al overtrof de andere vierentwintig staten sámen. München beseftte dat het opeens aan de periferie lag. Het was niet meer de hoofdstad van een soevereine staat maar bekleedde met afstand de derde plaats na de grotere, rijkere en meer invloedrijke noordelijke steden Berlijn en Hamburg.

Als om dit verlies aan status te compenseren wentelde München zich in haar unieke karakter als stad van kunst en bier, warmte en gastvrijheid. Tegen de eeuwwisseling was München verder van de hoofdstad afgedreven. Brede maatschappelijke en culturele verschillen scheidde het meer traditionele, agrarische en makkelijke katholieke zuiden van het militaristische, industriële en brutale protestantse noorden. Een van de ergste beledigingen in München was iemand voor ‘Pruisisch varken’⁴ uitmaken.

De Eerste Wereldoorlog had deze toch al gespannen relatie tot een breekpunt gebracht. Zoals veel steden in Duitsland had München de oor-

log aanvankelijk vol enthousiasme begroet in de verwachting dat de strijd in een overwinning zou eindigen en kort zou duren. De oorlog had zich echter voortgesleept en een menigte ontberingen gebracht: schaarste, rantsoenering, de zwarte markt en de groei van het aantal *Ersatz*-goederen, waardoor de koffie naar knolraap smaakte⁵ en het bier net afwaswater was.⁶ Door de Britse blokkade waren alle problemen nog eens verergerd. Ongeveer driekwart miljoen mensen in het hele land stierven door ondervoeding.⁷

Behalve dat de hoofdstad onrealistische verwachtingen had gewekt had ze als leidinggevende aan de oorlogsinspanningen de federale bureaucratie te sterk uitgebreid. Dusdoende was ze voor de hongerigen en ontevreden een makkelijk doelwit geworden. Eigenlijk was voor veel mensen in München Berlijn meer een vijand gaan lijken dan de Geallieerden. De Pruisische regering was de oorlog begonnen én had hem verloren. Het nieuws van Duitse overwinningen op het slagveld was bovendien zo uitgebazuind, en de nederlagen waren zo gecensureerd, dat de capitulatie als een werkelijke schok aankwam.

Het land betaalde tijdens de 1560 oorlogsdagen een verschrikkelijke prijs,⁸ incasseerde ongeveer twee miljoen doden en bijna vijf miljoen gewonden. Tegen de herfst van 1918 kostte de oorlog het land 136 miljoen mark per dag. De regering, die de oorlog met leningen had gefinancierd, zat diep in de schulden. Alleen al de rentebetalingen bedroegen meer dan het hele vooroorlogse federale budget. De economie lag in puin, de infrastructuur was aan flarden en het vertrouwen in de autoriteiten was verwoest.

En toen, na al het bloedvergieten en de offers, waagde de regering in Berlijn het het Verdrag van Versailles te ondertekenen. Met één pennestreek zou Duitsland beroofd worden van 10 procent van zijn bevolking,⁹ van al zijn overzeese koloniën en van vrijwel zijn hele militaire macht, afgezien van een obligate 100.000 man. Het land mocht geen vliegtuigen, onderzeeërs, tanks of zware artillerie meer bezitten, en evenmin schepen van meer dan 10.000 ton. In artikel 231 werd bepaald dat Duitsland als enige verantwoordelijk was voor de oorlog en het land werd opgezadeld met een schadevergoeding die uiteindelijk de 33 miljard dollar zou overtreffen. Voor veel Duitsers was het een 'schandelijke vrede'¹⁰ en een weergalozes nationale vernedering.

De monarchie en status als Grote Mogendheid waren verdwenen.

Duitsland was niet meer de rijkste en machtigste staat van het continent. De zegevierende Entente wauwelde door over het principe van nationale zelfbeschikking, maar toen ze de kaart van Europa opnieuw tekende droeg ze hele Duitstalige bevolkingen over aan Frankrijk, België, Italië, Denemarken, het opnieuw in het leven geroepen koninkrijk Polen en de nieuwe staat Tsjecho-Slowakije. Er leek wel een brede kloof te gapen tussen de verheven idealen van de winnaars en hun daadwerkelijke optreden, dat luidkeels als schijnheilig en onrechtvaardig werd bekritiseerd.

Tot afschuw van zowel monarchisten als militaristen was Duitsland nu voor de eerste keer in zijn geschiedenis een republiek. Nog erger voor hen was dat het land voor het eerst door socialisten werd geregeerd, aangezien de Sociaaldemocratische Partij kort daarvoor in Berlijn en verschillende industriesteden in het noorden en westen het pleit had gewonnen. De socialistische leiders van de jonge republiek waren op tijd aan de macht geholpen om de wapenstilstandsovereenkomst te ondertekenen, waardoor de Duitse militairen het stigma van de nederlaag konden ontlopen en München tegelijkertijd nog een reden kreeg om de politici in Berlijn te verfoeien.

In de lente van 1923 had de naoorlogse desillusie extreme afmetingen aangenomen. Na vijf jaar woelingen wankelde het land op de rand van de anarchie. Rivaliserende politieke facties botsten op elkaar in een ware burgeroorlog. Wet en orde leken te zijn gedesintegreerd of weggekwijsd. Communisten kwamen in opstand in Saksen, Thüringen en de haven van Hamburg. Er waren separatistische bewegingen actief in Beieren en het Rijnland.

Uiterst rechts in München hoopte de monarchie en de militaire grootheid te herstellen. De radicale linkervleugel wilde, geïnspireerd door Lenin en de bolsjewieken, een revolutie ontketenen. De gematigde partijen, die gevangen zaten in een voortdurend slinkend midden, deden hun best de wankelende republiek te stutten. De overgrote meerderheid van de bevolking, vervreemd en verbitterd, dreef verder af naar de extremen. Duitsland werd, zoals de sociaaldemocraat Paul Löbe waarschuwde, een 'democratie zonder democraten'.¹¹

In Beieren werd het probleem nog verergerd door het verlies van veel voorrechten die de staat onder de *Kaiser* had genoten.¹² De Republiek van Weimar had Beieren met één pennenstreek beroofd van het beheer van

zijn spoorwegstelsel, postdienst en belastinginning. Het ooit trotse koninkrijk was, zo voelden veel burgers het, de weg kwijtgeraakt.

Al deze onzekerheid over de toekomst werd weerspiegeld in de instabiliteit van de munt. De kosten van de oorlog en de financiering ervan door middel van leningen waren er de oorzaak van geweest dat de Duitse mark, die aan de vooravond van de oorlog 4,2 tegenover een dollar had gedaan, in december 1918 naar meer dan acht mark per dollar was gezakt. En dit was nog maar het begin. In januari 1923, toen Duitsland achterraakte met zijn herstelbetalingen, was de mark omlaag gedonderd naar bijna 18.000 voor een dollar. Frankrijk beschuldigde Duitsland er meteen van dat het zijn verplichtingen niet nakwam en viel het Roergebied binnen, de thuisbasis van acht tiende van de resterende steenkool-, ijzer- en staalproductie van Duitsland. Duitse arbeiders vochten terug met een door de staat gesteund programma van 'passief verzet',¹³ met als centrale beweging een algemene staking. Om hen te steunen begon Berlijn nog meer geld te drukken.

Algauw braakten bijna tweeduizend drukpersen dag en nacht geld uit. De Duitse mark spiraalde nu oncontroleerbaar omlaag. In juli werd er een ruilvoet van 350.000 en de eerste dag van augustus een van een miljoen mark bereikt. Een week later was de mark tot meer dan 4,5 miljoen gezakt, een waarde die al gauw verder daalde tot miljoenen, miljarden en honderden miljarden, waarna in december 1923 uiteindelijk met een koers van 6,7 biljoen mark tegen een enkele dollar de bodem werd bereikt. Duitsland was het slachtoffer geworden van een van de meest vernietigende gevallen van hyperinflatie die zich ooit in een moderne industriële economie heeft voorgedaan.¹⁴

Twee weken voordat Hitler de bierhal bestormde kostte een brood een duizelingwekkende 1,8 miljard mark. Nu bedroeg de prijs 32 miljard en hij steeg nog steeds. De prijs van een enkel ei zou al snel dezelfde zijn als die van 1.000.000.000.000 eieren voor de oorlog.¹⁵ Tijdens deze nachtmerrie van hyperinflatie was het spaargeld van de middenklasse weggevaagd. Jaren van zuinigheid waren voor niets geweest.

Tijdens deze monetaire apocalyps buiten de grote bedrijven hun arbeiders uit, betaalden hun een hongerloon dat met de minuut minder waard werd. Kruiwagens vol merken waren niet voldoende voor normaal levensonderhoud. Buitenlanders met harde valuta plukten inmiddels onroerend goed of familie-erfgoederen als obscene koopjes weg. Duitsland was

een natie van verhongerende biljonairs geworden. De Duitse republiek had, door haar munt tot waardeloze stukjes papier te laten devalueren, haar bevolking van haar rijkdom beroofd en was, zoals Hitler zei, 'de grootste zwendelaar en schurk van allemaal' geworden.¹⁶

Voor veel nationalisten diende de fascistische leider van Italië, Benito Mussolini, als model hoe de crisis in Duitsland moest worden opgelost.¹⁷ In oktober 1922 was hij naar Rome opgemarcheerd en had de macht gegrepen, zo luidde tenminste de legende waarin de operatie was gehuld. In werkelijkheid was Mussolini's kleine strijdmacht van slecht bewapende en uitgeruste aanhangers ter sterkte van misschien 20.000 man buiten de stad tot stilstand gekomen, waar het Italiaanse leger hen gemakkelijk had kunnen verpletteren. De koning, Victor Emmanuel III, had Mussolini eenvoudigweg tot premier benoemd. Toch had er een mythe de kop opgestoken die nog lange tijd rechtse extremisten zou inspireren om op zoek te gaan naar een energiek en dynamisch soort leiderschap om nationale problemen op te lossen.

'Als Duitsland een Duitse Mussolini krijgt,'¹⁸ zei Hitler de vooravond van de putsch tegen een journalist van de Londense *Daily Mail*, zouden de mensen op hun knieën vallen en hem meer vereren dan Mussolini ooit is vereerd. Deze journalist was niet onder de indruk. Privé deed hij Hitler af als een 'handelaar in gebakken lucht'.¹⁹ Hitler had daarentegen eigenlijk al besloten in de voetsporen van de fascistten te treden en naar Berlijn op te marcheren.

Een dergelijk initiatief, zo drongen verschillende adviseurs aan, was nodig. Hitler praatte al zo lang over revolutie en bekritiseerde rivaliserende leiders zo luidkeels vanwege hun inhoudsloze poses, dat het voor hem en de partij rampzalig kon uitpakken als hij zijn belofte niet waarmaakte. Zoals de leider van de Münchense Stoottroepers, Wilhelm Brückner zei, naderde de dag dat hij zijn mannen niet meer in de hand zou kunnen houden. Het tekende Hitler dat hij zijn keus verengde tot een of/of-scenario: optreden of zijn gezicht verliezen tegenover iemand die wel optrad.

Het oorspronkelijke plan was geweest op zaterdagavond 10 november toe te slaan.²⁰ Het was dan immers weekend, volgens Hitler het beste moment voor een revolutie. De autoriteiten zouden niet achter hun bureau zitten, de politie zou minimaal bezet zijn en het lichtere verkeer zou zijn vrachtwagens en troepen niet hinderen. Van symbolischer betekenis was dat de volgende ochtend, als ze verwachtten succes te hebben, de vijfde

verjaardag zou zijn van de gehate wapenstilstand die een eind aan de Eerste Wereldoorlog had gemaakt.

Op 7 november was Hitler echter van gedachten veranderd.²¹ Hij had bericht gekregen over de bijeenkomst van Gustav von Kahr de volgende avond in de Bürgerbräukeller en was bang dat deze gebeurtenis de inleiding zou kunnen zijn van een belangrijke aankondiging, misschien wel van de onthulling van Von Kahrs eigen plannen om naar Berlijn op te marcheren en zelfs de onafhankelijkheid van Beieren uit te roepen.²² Maar zelfs als de toespraak geen belangrijk resultaat zou afwerpen, wat waarschijnlijker was, zo voorspelde Hitler, zouden alle vooraanstaande leiders van het Beierse regime op hetzelfde moment in de bierhal bijeen zijn: een makkelijke prooi voor zijn gedurfde plan hen te overreden zich op de mars naar het noorden bij hem toe voegen.

Hoe dan ook, Hitler besloot dat hij, gegeven de nooit eerder vertoonde chaos, niet kon wachten om uit de schijnwerpers te worden gedrongen of te worden afgetroefd.²³ Een dergelijke gelegenheid zou zich misschien niet meer voordoen. Hij gaf bevel dat de aanval binnen vierentwintig uur moest beginnen.